

АНОТАЦІЯ

Автор на аналізі художніх і публіцистичних текстів та епістолярію П. Грабовського спростовує стереотипні оцінки та фальсифікації у визначенні сутності його творчої індивідуальності й переконливо доводить, що поет був активним будівником української національної культури.

SUMMARY

On the basis of articles and publicistic texts and epistolary of P. Hrabovsky the author denies stereotyped values and classification in defining the essence of his creative individuality. It is convincingly proved that the poet was an active creator of Ukrainian national culture.

Ірина САВЧЕНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА “ЧЕТЬЇВ-МІНЕЙ” ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО (ТУПТАЛА)

Проблема вивчення джерельної бази однієї з найбільших агіографічних антологій православного світу – “Четьїв-Міней” Дмитрія Ростовського (Туптала) – була актуалізована вже першими дослідниками творчості видатного українця. Були зроблені досить вдалі спроби узагальнити принципи добору джерел та прийоми їх використання, дослідити рефлексії окремих житійних збірників у праці Дмитрія. Однак на сьогодні до цього питання варто повернутися, перш за все, тому, що воно дозволить не тільки визначити особливості творчої манери Туптала-письменника, але й зробити певні висновки про специфічні риси національного літературного процесу II половини XVII – початку XVIII ст. Володимир Перетц з цього приводу зазначав: “Історія, самий процес засвоєння чужого літературного матеріалу давніми українськими письменниками є справа зовсім не зайва: в цьому процесі відбивається історія культурних впливів, що виявляються тільки через докладну й детальну аналізу” [19; 97].

Питання про добір Дмитрієм джерельного матеріалу та пріоритети, які він визначає для окремих праць як укладач, є актуальним ще й тому, що тривалий час побутувала теза про беззастережну залежність Четьїв Туптала від Великих Четьїв Міней митрополита Макарія [20; XIV], яка на сьогодні потребує якщо не кардинального перегляду, то в усякому разі дещо обережнішого трактування.

На жаль, чернетки, які допомогли б розкрити прийоми джерелознавчої, текстологічної та редакторської праці Дмитрія, практично не збе-

реглися, тому доводиться користуватися лише текстом першого (київського) видання Четьїв-Міней, щоденниковими записами письменника та його епістолярієм.

Про характер літературного матеріалу, використаного Дмитрієм при укладанні Четьїв, гіпотетично можна судити і з переліку книг його бібліотеки, у якій після смерті Святителя знайшли 18 книг “*Acta Sanctorum*” (три березневі, три квітневі, сім травневих, два січневих та три лютневих томи), 7 книг Лаврентія Сурія (з 1-го по 7-й томи), а також “*Zywoty Swietych*” Петра Скарги [24; 79-86]. Лише перелік цих книг дозволяє зробити висновки про коло інтересів письменника, виявити його особливу увагу до певних філософських і суспільно-політичних систем. З повним правом можемо твердити, що Дмитрій поставився до укладання житійної антології, перш за все, як науковець, а вже вторинно – як діяч православної церкви.

При укладанні Книги житій Дмитрій не мав готового житійного збірника, з якого можна було б зробити звичайний переклад чи нову редакцію. Весь агіографічний матеріал, з яким йому довелося працювати, потребував систематизації та певної уніфікації, адже, за задумом укладача, майбутній збірник призначався як для церковного, так і домашнього вжитку. Перед Тупталом стояло завдання подати основні відомості про святих, які б не містили жодної інформації, що суперечила б православ'ю, і які б правильно (з точки зору православної церкви) відображали суть самого подвигу, що привів церковних достойників до святості.

Спочатку укладання Четьїв не сприймалося Дмитрієм як наукова праця. Він лише хотів зібрати для благочестивих людей давні перекази про життя і подвиги святих з метою повчання, однак поступово змушений був усвідомити, що без критичного вивчення окремих текстів, без узгодження їх деталей та співставлення варіантів майбутня книга не матиме ніякої цінності. Якщо суперечності у подачі матеріалу у різних джерелах були досить серйозними, укладач не дозволяв собі виносити остаточне рішення, а вміщував всі свідчення разом, залишаючи їх на розсуд читачів. На думку офіційної церкви це можна було розглядати як недолік Дмитрієвих Міней, бо подібний підхід до проблеми міг породити серед віруючих різні еретичні сумніви. Однак з наукової точки зору така манера подачі матеріалу була абсолютно вмотивованою, якщо брати до уваги напівлегендарний характер походження більшої частини агіографічного матеріалу. Тому закид М.Возняка про те, що “Дмитрій мало звертав уваги на критичну оцінку та перевірку фактів” [8; 597] нам видається занадто категоричним.

Питання вивчення джерельної бази Четьїв – Міней полегшується тим, що Димитрій сам вказує на більшість текстів, якими він користувався. Таке уважне ставлення до джерельного матеріалу спостерігається у Туптала вже у той час, коли він тільки береться за літературну працю: подібні примітки знаходимо у його першому друкованому творі - “Чуда Пресвятої і Преблагословенної Диви Марії, що діялися від образу її чудотворного в Чернігівському монастирі св. Славного Пророка Іллі” (1677), де серед використаних фігурують переважно православні джерела. Їх названо близько двадцяти.

Враховавши спостереження М.Сумцова [27; 8], можемо зробити висновок, що, фіксуючи використані джерела, Димитрій дотримувався традиції, яка склалася серед українських вчених і письменників XVII ст., а саме: вказувати використані джерела, вміщуючи їх перелік на початку книги або після передмови, на полях чи у самому тексті. Цю традицію можна пояснити як прагненням давніх письменників додати авторитетності власним творам, так і своєрідною формою “самореклами”: такий перелік мусив засвідчити рівень освіченості автора, що, знову ж таки, підвищувало авторитетність видання.

Обширний перелік авторів давав, на нашу думку, право декому з істориків української літератури стверджувати, що “загальний характер Четьїв-Міней – компілятивний і самостійного наукового значення вони мати не можуть” [6; 81], “твір головно компілятивний” [12; 78]. Навіть М.Возняк зазначає, що Четьї Димитрія “не мали самостійного наукового значення” і “були компіляцією” [8; 597]. При цьому явно ігнорується один із відомих заявлених психологією мистецтва принципів про синтетичність творчого процесу, який обов’язково передбачає поєднання надоособистого, чужого з особистим, власним. Компілятивний характер житійного збірника Туптала, який заперечити практично неможливо, демонструє “високосвідому гру” [1; 115] автора із наперед відомим і заявленим матеріалом.

Також шановані дослідники не враховували того факту, що для всієї давньої літератури запозичення і компілювання були звичайними прийомами літературної праці. З цього приводу П.Білоус зазначає: “Принцип компіляції... був цілком природним засобом у середньовічних жанрах. В епоху, коли авторитет значив усе, а оригінальність – ніщо, цитати, запозичення, стійкі словесні формули, літературні кліше сприймалися як звичні прийоми у komponуванні твору, ... оригінальність думки і стилю не вважалися достоїнством, тому в плагіаті, компіляції не бачили гріха чи принаймні негідного письменницького вчинку” [5; 42]. Давній автор конструював свій твір з уже готових сюжетів, і його завдання полягало не у

придумуванні нових, а у здатності професійно варіювати давно відомі. Ще з часів Київської Русі розмежування свого і чужого у літературних текстах було досить умовним, “енциклопедичність” визначалася одним із провідних законів середньовічної творчості [4; 2].

Один із попередників Дмитрія у справі укладання житійних збірників в Україні, Йосиф Тризна у “Патерикові Києво-Печерському” пише, що при творенні житія письменник мусить різний матеріал **“аки пчела трудолюбива вкупе собираше”** [Цит. за: 13; 98], тобто трактує літературну працю як процес нагромадження.

Список **“учителів, писателів, істориків та оповідачів”**, творами яких користувався Дмитрій, поданий у першій та другій частинах Четьїв і показує, що укладач скористався усіма доступними для нього на той час літературними матеріалами, виявивши здатність легко орієнтуватися у різноманітних книгах, зокрема і у книгах московського друку, що становило досить серйозну проблему для його попередників [Див.: 25; 116]. При вересневій та грудневій книгах Дмитрій вказує імена близько ста тридцяти авторів

Однією з причин опрацювання такого широкого матеріалу стало бажання укладача заповнити житійними статтями кожен день річного “кола читання”, адже до цього в усіх попередніх мінеях, як зазначає Сергій (Спаський), не вистачало житій приблизно на п’ятдесят днів [26; 213]. Агіографічні праці грецького, слов’янського та російського походження не могли у повній мірі забезпечити виконання цього завдання, адже Дмитрій оповідає і про святих українських та західноєвропейських. Так, Туптало вносить до своїх Четьїв близько тридцяти пам’ятей про київських праведників, які не були включені до московських святців, приблизно стільки ж сказань про західних святих, відомості про яких були відсутні в усіх грецьких місяцесловах, а також десять пам’ятей святих, що не згадувалися ні у східних, ні у західних місяцесловах [26; 251]. Щоб систематизувати весь зібраний матеріал, Дмитрій укладає власний повний Місяцеслов.

Письменник працював над Четьями як професійний філолог-джерелознавець, укладаючи необхідні для такого виду роботи допоміжні каталоги і генеалогічні таблиці, засновані на матеріалі літописів, хронографів та інших джерел. Так був укладений довідковий словник **“Ономастикон имен святых с пролога по азбуце собранных”** (вересень 1687 р.), у якому за алфавітом розташував імена святих з вказівками на характер їх святості.

Різноманітний склад книг, за відсутності необхідних і надійних історичних джерел, змусив Дмитрія ставитися досить критично до матеріалів не лише західних, але і книг московського друку. Одна з проблем

полягала у невідповідності хронології збірників західноєвропейського та російського походження. Потрібна була серйозна праця щодо узгодження літочислення (біблійного, патеристичного та західного). Димитрій укладає греко-римський календар та хронологічний перелік подій російської історії. Залучає до роботи **“Каталог єпископов и патріархов”** візантійської церкви, укладений за творами Никифора Каліста Ксанфопула, Костянтина Арменопула та Пилипа Кипріянина.

Автор українських Четвїв користувався працями знаменитих отців і учителів Церкви, писання яких дійшли грецькою чи латинською мовами, – як давніх історіографів (Куропалат Історіограф, Георгій Кедрин, Йосип Флавій, Зонара Історик, Суїда Літописець, Платіні, Бароній), так і сучасників та очевидців подій, про які йдеться у житійних оповідях (Антоній, учень Симеона Столпника; Георгій пресвітер, учень Григорія Богослова; Григорій, учень Василя Нового; Мисаїл, учень Феодора Студита; Савин, учень Єпифанія; Херомен, учень священномученика Никона; Фарсон, сучасник та ін).

Стосовно життєписів руських святих та інших слов'янських народів, то Димитрій Туптало користувався Великими Мінеями Четвьями Макарія (ВМЧ), численними синаксарами, прологами, мартирологами, Патериком Печерським і різними збірниками Києво-Печерської Лаври та інших руських монастирів.

Ставлення автора до джерельного матеріалу було завжди критичним, він усвідомлював, що попередні розповіді про святих писалися людьми різного рівня обдарованості і освіти, а отже, повторювати їх без критичного опрацювання було б гріхом перед пам'яттю святих і непристойністю щодо освічених читачів. Співставляючи фактичний матеріал різних джерел, Димитрій фіксував їх розходження, обґрунтовуючи свій вибір “правильного читання”. Прикладом такого відбору істинного, на думку укладача, матеріалу може бути коментар до життя Симеона Столпника (1 вересня), у якому визначається точний термін “стояння на стовпі” святого – 80 років, відомості ж про 40 років, зауважує Димитрій, з'явилися у працях його попередників тому, що ті посилалися на свідчення очевидців, які померли раніше, ніж сам Симеон [11; арк. 14-зв.].

Більша частина критичних зауважень Димитрія – це спроби розрізнення декількох однойменних святих. Для цього автор вдавався до розмірковувань суто хронологічного характеру, так, закінчивши життєпис Феодора Стратилата, він зауважує, що його не можна плутати з Феодором Тироном, бо вони прийняли страждання у різний час. Хронологічне розрізнення могло замінюватися міркуваннями генеалогічного характеру.

До питання про джерела “Четьїв-міней” Дмитрія Ростовського (Туптала)

Чітко означений підхід Дмитрія до використовуваного матеріалу дозволяє стверджувати, що Четьї Дмитрія стали “першою спробою критично-наукового ставлення до агіологічного і проложного матеріалу загалом в нашій церковно-богословській літературі” [20; XIV].

Димитрій дбав і про те, щоб не нести в Четьї чогось неправославного. До цього його змушувало й усвідомлення того, що найбільший масив агіографічного матеріалу, з яким йому доводилося працювати, був якраз неправославного походження.

Статті, вміщені у Четьях Дмитрія, обов’язково супроводжувалися авторськими коментарями про використані джерела, зазначалися суттєві, на думку укладача, деталі опрацювання (наприклад, після Життя Симеона Столпника Дмитрій зауважує, що у нього зібрані не всі чудеса святого, при цьому він посилається на Антонія, який також описав не всі факти, що прославили його учителя [11; арк. 14-зв], звертається до читача і зазначає, у яких книгах той може знайти додатковий матеріал про святого: пропонує звернутися до статті Пролога за 1.09 та до Лимонара [11; арк. 14зв]). Також до текстів додавалися “перехресні посилання” на інші дні пам’яті, під якими слід було шукати додаткові відомості про святого. Зазвичай у кінці більшості статей вміщувався перелік імен і коротка інформація про подвиги мучеників, пам’ять яких відзначалася цього дня, але життя яких не були включені до збірника Дмитрія.

Опрацьовуючи численні джерела, український агіограф особливо уважно ставиться до опису фактів життя святого, його трудів та подвигів, збираючи біографічні відомості надзвичайно ретельно і випускаючи при цьому майже весь матеріал морально-дидактичного характеру.

Найчастіше у записах Дмитрія Туптала зустрічається ім’я Симеона Метафраста (Переказувача), “знаменитого систематизатора візантійської агіографічної літератури II половини X ст.” [22; 220], ім’я якого, як зазначав М. Сумцов, користувалося особливою пошаною серед українських письменників XVII-XVIII ст. [27; 10]. Так, у перших двох частинах Четьїв (212 житій з авторською констатацією джерел) 55 разів книга Метафраста згадується як єдине джерело, а ще 56 – разом з декількома іншими.

Праця Симеона Метафраста як “самый первейший и в неложной истории изобилнейший источник” [11; арк.4] була особливо цінною для Дмитрія повнотою зібраного агіографічного матеріалу: Метафраст зібрав життя святих, написані з перших часів християнства до X ст., відредагував їх, виправляючи стиль, а іноді – і зміст, та включив до збірника повчальні слова на Господні і Богородичні свята, запозичені з патристичних творів. Саме у монументальній праці Метафраста були вироблені житійний канон та повчально-ідеалізуючий характер сюжету агіографічної оповіді.

Таким чином, праця Метафраста стала для Дмитрія не лише джерелом сюжетів та матеріалом для перекладу і редагування. Український агіограф запозичує у свого попередника і цілий ряд прийомів обробки відомих житійних сюжетів: скорочення поширених вступів і заключних частин, що компенсувалося динамікою подій у оповіді, а також особлива увага до белетризації текстів, яка змушувала б читача сприймати ідейний зміст твору також і через посередництво художніх образів.

Залучення до використання Макаріївських Міней, які зберігалися лише у Москві, перетворилося для Дмитрія у складну міжцерковну проблему [Див.: 25; 118-120], але саме в них він сподівався знайти вичерпний матеріал про частину святих слов'янського та російського походження. Однак, як показують спостереження над матеріалом перших двох частин Четьїв (212 творів із вказівкою джерел), ВМЧ будуть використовуватися Дмитрієм у досить незначному обсязі: у чотирьох житіях він вкаже на них як на основне джерело житійного тексту¹ та ще у восьми згадає їх разом з іншими творами².

На думку В.Ключевського, ВМЧ не можна вважати ні самостійним літературним твором, ні літературною обробкою-редакцією відомих писемних джерел, бо на збірникові позначився поспіх редактора, який прагнув якомога швидше, здебільшого просто механічно, завершити його укладання і цим дати підстави для масштабної канонізації російських святих [Див.: 15; 228-230, 434].

Вивчивши ВМЧ Макарія, Дмитрій прийшов до висновку, що їх недостатньо, щоб скласти загальне враження про всіх святих православної церкви, і при цьому вони включають багато зайвого, ніяк не пов'язаного з агіографією, матеріалу: "многие излишние, темные же и неудобные разумительные словеса", не кажучи вже про те, що Макаріївські Мінеї були зовсім позбавлені критичності у використанні джерел.

---

¹ Див.: Житіє Сергія Радонезького, Страждання святих мучеників Євстафія Феспесія і Анатолії, Житіє святого отця Григорія, архієпископа Омирітського, Житіє преподобного отця Никифора, єпископа Констанції, міста Кіпрського.

² Див.: Житіє і страждання свяченомученика Климента, папи Римського (ВМЧ, Метафраст), Страждання святого мученика Якова Персіянина (ВМЧ, Никифор), Житіє і страждання святого преподобного мученика та сповідника Стефана Нового (ВМЧ та інші "достоверные источники"), Житіє преподобного отця Миколи Сповідника, ігумена Студитського (ВМЧ, Григорій Кедрин), Страждання святого мученика Артемія, Страждання святого великомученика Дмитрія, Страждання мучеників Гурія Самона і Авива (Метафраст, ВМЧ та ін.), Житіє і страждання преподобномучеників Галактіона і Єпитимії (Євтомлій, чернець, Метафраст, ВМЧ).

Досить промовистим є той факт, що у “Передмові до благочестивого чительника” до Четьїв Димитрія цитуються уривки з вступного слова Макарія до ВМЧ, у якому російський агіограф пропонує своїм наступникам удосконалити його працю, виправивши в ній всі неточності, що були допущені у процесі перекладу іноземних та стародавніх джерел. Вже цим Димитрій мотивує своє досить вільне поводження з особливо шанованою Російською православною церквою книгою.

У тій же “Передмові” аргументується і необхідність скорочень занадто великого об’єму окремих житій ВМЧ: “Многих бо святых жития от древних списателей суть широтою словес зело распростерты, яже аще бы зде вся до единого слова писана были, то и единого бы месяца величество превосходило всего лета Пролог. И чтый или послушай жития такового, утруждашися, престал бы, не докончав, ниже совершенно историю уразумеет. Чесого зде разсмотритель, да и книги не безмерно будут велики, и чтый или послушай жития коего от святых, да не престанет без докончания, и история да будет вразумительнейша” [11; арк. 5].

Працюючи з ВМЧ, Димитрій не міг не помітити, що про деяких святих відомостей замало, житія інших виявилися занадто поширеними, а це не відповідало канонам мінейного оповідання. Відповідно Димитрієві довелося вдатися до скорочень, однак у кінці скорочених ним текстів він обов’язково зазначав, що більш повний опис житій цих святих можна знайти у ВМЧ. Також він фіксував всі випадки розходження джерел.

Окремо треба виділити серйозний агіографічний матеріал західноєвропейського походження, яким Димитрій, без сумніву, користувався, але на який він сам відкрито не посилався із абсолютно зрозумілих причин ідеологічного характеру. Йдеться про “*Vitae Sanctorum*” кельнського монаха Лаврентія Сурія (1569-1575), “*Acta Sanctorum*” Болландистів та збірник Петра Скарги “*Zywoty Swietych*” (1579) Підбір цих джерел, на думку В.Адріанової-Перетц, був характерний для Димитрія як представника української освіченості XVII ст. [2; 115].

Літературна цінність праці Болландистів визначалася тим, що у ній були вміщені житія, відомі під ім’ям Метафраста. Укладання “*Acta Sanctorum*” (“Діяння святих”), що включало 53 томи, було розпочате у 1643 році Іоанном Болландом і Годфрідом Геншенієм. У 1658 році вони оприлюднили три томи свого збірника за місяць лютий, до яких додавалися широкі коментарі. Робота над збірником була продовжена після смерті Болланда антверпенськими монахами і завершилася лише у 1794 році. У “Діяннях святих” були вміщені оповідання, присвячені пам’ятям святих, які святкуються від січня і до 14 жовтня.

До складу видання увійшли оповіді про всіх святих Східної і Західної Церкви. Видані були первісні і давні пам'ятки про життя і діяння святих. Спочатку укладачі вміщували грецькі оповідання тільки в латинському перекладі, а потім почали долучати і самі грецькі оригінали. До речі, саме це у виданні Болландистів приваблювало Дмитрія, адже наявність грецьких оригінальних текстів дозволяла йому перевірити сумнівні місця і залишитися якомога об'єктивнішим у конструюванні власних текстів. У збірнику Болландистів перед кожною статтею були вміщені ґрунтовні критичні дослідження про початок святкування пам'яті святого, про місце і час життя та смерті його, про час перенесення мощів, а також робилося співставлення агіографічних актів з іншими історичними пам'ятками. Це мусило імпонувати Дмитрієві, який трактував свою працю як наукову. Життя у його Четвх з січня по травень включно¹ мають характер наукової критики і забезпечені необхідними примітками. Зі збірника Болландистів Дмитрій взяв житіє Петра Севастійського (9 січня) та житіє Дорофея і Христини, дружини його (6 лютого).

Про популярність книги Сурія в християнському світі свідчить той факт, що в 1618 році вона була перевидана чотири рази. Особливо широко використав Дмитрій цей збірник при укладанні життєписів за останню половину жовтня, листопад і грудень, тобто за ті місяці, яких не було у виданні Болландистів.

Однак поряд із названими джерелами Дмитріївських Четвх не можна не згадати і про збірник Петра Скарги *“Zywoty Swietych”* (1579), що був укладений на основі творів Ліпоманія та Сурія. Книга Скарги відзначалася “образністю побудови і лаконічністю”, відсутністю “штучності і афектації” [16; 132], що і забезпечило їй популярність серед читацької аудиторії. Сам Скарга називав свою працю перекладом, зробленим із творів давніх авторів, імена яких він вказував на початку книги. Але, як стверджує М.Гудзій, зміст праці Петра Скарги свідчить не стільки про переклад, скільки про переробку, “яка скрізь має сліди індивідуального стилю автора” [9; 10], що виявився і у житійних текстах, присвячених польським святим, написаних самим Скаргою (всього їх 11).

---

¹ Як свідчать помітки на полях Пролога (повний круг, у чотирьох частинах (М., 1685)), що належав Дмитрію і після його смерті зберігався у бібліотеці Московської Духовної академії, український укладач з 1693 року користувався першими шістьма томами видання Болландистів (січень-травень). Згаданий Пролог цікавий в якості своєрідного путівника і покажчика джерел, прийомів і методів роботи письменника. Він допомагає розкрити механізм і характер зв'язку “письменник і його бібліотека”, наочно представити Дмитрія Туптала як критика текстів східнослов'янських Четвх і західноєвропейських книг, а також блискучого вченого-текстолога.

Про використання Димитрієм “*Zywoty Swietych*” Петра Скарги згадували І.Франко [28; 306.], В.Адріанова – Перетц [2; 115], М.Гудзій [9, 88; 10, 27] та Т.Пачовський [17].

Праця Петра Скарги, побутуючи у оригіналі та численних перекладах, була досить поширеною в Україні та Білорусі з кінця XVI ст., відомо, що ще за життя автора (помер у 1612 році) вона витримала дев'ять видань. Не виникає сумніву, що Димитрій був добре з нею обзнаний. На це вказують декілька фактів. По-перше, у час свого першого перебування в Чернігові на посаді проповідника при архімандриті Лазарі Барановичі він, скоріше за все, працював з книгою Скарги¹, тим паче, що її перекладом займався тодішній архієпископ Чернігівського Єлецького монастиря Іоаникій Галятівський [23; 750]. По-друге, перебуваючи у Литві і вивчаючи польсько-латинську літературу, обминути цю працю Димитрій також не міг. І нарешті, найсуттєвіше: “*Zywoty*” П.Скарги, як зазначалося вище, значаться у списку бібліотеки Туптала [24; 79-86], а у Московській Духовній Академії, стверджував М.Гудзій, зберігався Пролог, що належав Димитрієві, з його власноручними помітками на полях. Серед цих поміток – відомості стосовно джерел Четьїв, там згадується і твір Скарги [9; 88].

Зрозуміло, що праця Петра Скарги не могла бути основним джерелом для Четьїв Димитрія хоча б через свій досить невеликий обсяг (дві частини - загалом 453 статті - на противагу багатотомним збірникам Метафраста, Болландистів чи Сурія), не кажучи про ідеологічне спрямування книги польського письменника. Як зазначає Антоній (Фіалко), Петро Скарга, “цей ревний пропагандист унії, працюючи над своїм твором, безперечно мав на увазі не тільки єдиновірних з ним католиків, але і православних, що знали польську мову. Для цього він, переслідуючи... ідею – довести нерозривний зв'язок римського костюлу з давньохристиянською Церквою, поєднав у своїй книзі життя давньохристиянських і нових католицьких святих і, розповідаючи про перших, посилався на добре відомих православним... греків-агіографів” [3; 167].

Можемо припустити, що Димитрієві була близькою і зрозумілою позиція Скарги щодо святості як вищого етичного ідеалу і взірця поведінки. Власне, укладаючи Четьї, Туптало, як і його попередник, ставив собі за мету відновити в суспільстві, розтерзаному війнами та міжконфесійними протистояннями, повагу до праведності та утвердити читачів у ідеї божественної всеохопності та всепроникності.

¹ Підтвердженням цієї думки є ще й той факт, що сам Лазар Баранович був добре знайомий з працею Петра Скарги і навіть використовував її як джерельний матеріал для своїх “Житій святих” (1670) [Див.: 7; 157-158].

Димитрій користувався працею Петра Скарги у тих випадках, коли мав потребу у скороченій редакції певного житійного тексту. Також слід зауважити, що Святитель, опрацювуючи відомий йому агіографічний матеріал, використовує у його компонуванні ті ж принципи, якими користувався і Скарга. На сьогодні навіть ієрархи православної церкви змушені визнати, що Димитрій багато чому навчився і багато чого запозичив у знаменитого польського агіографа, “що зробило його Четьї-Мінеї так мало схожими на давньослов'янські та московські збірники житій” [3; 168].

Український агіограф особливо зважає на повчальність житійних текстів і, щоб посилити її, вводить в апарат збірника значну кількість пояснень і доповнень, а також “слів” на головні свята православного року. Відповідники знаходимо і у “*Zywoty Swietych*”, до складу яких Скарга включає “*Obroki duchowne*” (авторські коментарі) та “*Kazania krotki*” (казання до свят).

Т.Пачовський стверджує, що близько сорока житійних текстів Четьїв Димитрія вказують на повну або часткову їх залежність від антології П.Скарги [17; 201-202]. Серед них переважають оповіді про святих, особливо шанованих католицькою церквою: Агнія, Боніфатія, Кикилія, Фавста, а також життя Марка Євангеліста, апостолів Петра і Павла.

У окремих житіях Четьїв можна спостерегти лише часткову залежність від текстів Скарги, відчувається, що Димитрій робить спробу компілювати якнайоб'ємніший матеріал для створення вичерпної та авторитетної розповіді про святого і тому використовує ще й інші джерела¹. У таких випадках залежність Димитрієвого тексту від “*Zywoty*” виявляється лише у окремих діалогах та монологіях, як, наприклад, у житіях Катерини та Арсенія.

Виявлення паралелей між Четьями Димитрія та “*Zywoty Swietych*” Скарги дає право говорити про деякі особливості опрацювання українським агіографом польськомовного матеріалу. Слід відразу зауважити, що в окремих місцях Туптало вдається лише до перекладу тексту Скарги, не вносячи до нього аж ніяких змін. Це стосується переважно текстів або окремих їх частин, джерельна база яких обмежується лише твором польського агіографа, наприклад, Житіє Полікарпа. Частіше Димитрій бере за основу польськомовне житіє, поширюючи його розмір, як, наприклад, Житіє Акафії: Туптало повністю повторює інформаційний ряд

---

¹ Принцип формування нового житійного твору шляхом узгодження декількох агіографічних джерел, яким користується Димитрій, був властивий і для манери Петра Скарги.

тексту Петра Скарги, але докладніше описує одну із сцен, посилюючи обривність за рахунок деталізації.

Використання Дмитрієм єзуїтського джерела було викликане як ідейно-естетичною вартістю твору Скарги, так і бажанням укладача подати серйозний, перевірений житійний матеріал і уникнути можливих фактографічних помилок. Це було справою його честі як науковця. Складається враження, що у процесі роботи з книгою Скарги Туптало-письменник перемагає Туптала-діяча православної церкви.

Однак, будучи відданим захисником православ'я, добре розуміючи загрозу з боку католицького світу, Дмитрій робить все для того, щоб не додавати авторитету церкві-опоненту. Та не можна беззастережно погодитися з думкою В.Климова про те, що “...марно шукати в нього (Дмитрія. – І.С.) пряме посилання на католицькі джерела, єзуїтських авторів” [14; 17]. Це може стосуватися хіба що праці Петра Скарги, про яку справді Дмитрій ніде у Четьях не згадує.

Залучення до опрацювання Дмитрієм агіографічного матеріалу, зібраного попередниками, стало проблемою не лише творчого характеру, але і проблемою міжконфесійною. В умовах постійного звинувачення української церкви у “неправослав'ї”, які у XVII-XVIII ст. лунали з боку Москви, кожне посилання чи хоча б опосередкований зв'язок з католицьким житійним матеріалом були підставою для нових і нових нападок. Зрозуміло, що Дмитрій прагнув всіляко себе обезпечити від безпідставних звинувачень у прокатолицьких симпатіях. Про це свідчить і його підготовча робота, яка супроводжувала укладання Четьів. Так, у своїх “Заметках к алфавиту” Дмитрій на основі російських православних джерел занотовує всі свідчення щодо святості учителів західної церкви, зазначені в них. Зокрема він згадує ВМЧ Макарія, у яких святий Єронім називається старійшим пресвітером великої римської церкви; цей же святий разом з Германом іменуються у цвітній тріоді в сирну суботу (пісня 9а) “божественними светильниками” [Див.: 22; 82]. У цих же “Заметках” Дмитрій також занотовує зібрану у книгах інформацію на захист непорочного зачаття Діви Марії. Серед авторитетів, які обстоювали цей католицький догмат, український автор називає Баронія, Дамаскіна та Іоанна де-Картагена¹.

Таким чином, лише побіжний огляд найголовніших джерел, використаних Дмитрієм Ростовським при укладанні Книги житій святих, дозволяє

---

¹ Про особливий інтерес Дмитрія до богословської проблеми обставин і умов зачаття Божої Матері свідчать і його помітки, зроблені у книзі “Небо Новое” Іоанкія Гялятовського (1665), в тексті якої виділені рядки: “без гріха первородного зачалася Пресвятая Богородица” [Див.: 18; 39].

говорити як про її енциклопедичний агіографічний характер, так і про спробу укладача чи не вперше в історії християнської агіології створити не просто універсальний збірник для повчального читання православних, але й справді науково вивірену антологію християнської святості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверенцев С. “Аналитическая психология” К.Г.Юнга и закономерности творческой фантазии // *Вопр. лит.* – 1970. – № 3. – С.113-143.
2. Адрианова В. Житие Алексея человека Божия в древнерусской литературе и народной словесности. – Пг., 1917. – 516 с.
3. Антоний (Фиалко). Святитель Димитрий Ростовский и его пастырство. – К., 1999. – 200 с.
4. Бицилли П. Элементы средневековой культуры. – Одесса, 1919. – 167 с.
5. Білоус П. Паломницький жанр в історії української літератури. – Житомир, 1997. – 160 с.
6. Василенко Н.В. Димитрий Ростовский и его литературная деятельность // *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца.* – К., 1912. – Кн.2.- С. 80-83.
7. Вигодованець Н.І. Лазар Баранович – український письменник II половини XVII ст.: Дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1971. – 243 с.
8. Возняк М. Історія української літератури. Кн. I. – Львів, 1992. – 696 с.
9. Гудзий Н. Переводы “Zywoty Swietych” Петра Скарги в югозападной Руси. – К., 1917. – 135 с.
10. Гудзий Н. Традиции литературы Киевской Руси в старинных украинской и белорусской литературах // *Славянские литературы: V Междунар. съезд славистов.* – М., 1963. – С. 14-46.
11. Димитрий Ростовский. Книга житий святых. Кн. I. – К., 1689. – 743 арк.
12. Іларіон (Огієнко І.). Святий Димитрій Туптало, його життя й праця. – Вінніпег, 1960. – 224 с.
13. Ісіченко Ю. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні. – К., 1990. – 180 с.
14. Климов В. Святитель з України Димитрій та його Книга житій святых // *Бібл. вісн.* – 1995. – № 1. – С. 14-19.
15. Ключевский В. Древнерусские жития святых как исторический источник. – М., 1988. – 512 с.
16. Лукьяненко А. История польской литературы. – К., 1910. – 160 с.
17. Пачовський Т. Відгуки “Zywoty Swietych” Петра Скарги в “Четьях-Мінеях” Дмитра Тупталенка // *Зап. наук. тов-ва ім. Т. Шевченка.* – Львів, 1937. – Т.155. – С. 191-202.

До питання про джерела “Четьів-міней” Димитрія Ростовського (Туптала)

18. Перетц В. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Москву. – К., 1912. – 139 с.
19. Перетц В.Н. Український переклад життя князя В'ячеслава з “Zywoty Swietyuch” Петра Скарги // Тр. Ин-та славяноведения АН СССР. – 1932. – Т.1. – С. 97-104.
20. Пономарев А.И. Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. Вып.2: Славянорусский Пролог. – СПб, 1896. – 224 с.
21. Попов М.С. Святитель Димитрий Ростовский и его труды. – СПб., 1910. – 350 с.
22. Попова Т.В. Античная биография и византийская агиография // Античность и Византия. – М., 1975. – С. 218-266.
23. Православная богословская энциклопедия. Т.4. – СПб., 1903. – 1206 стлб.
24. Преставление святого Димитрия, митрополита Ростовского и опись оставшего после него имущества // Московитянин. – 1859. – Т.6. – С. 71-86.
25. Савченко І. До історії укладання житійних збірників в Україні (XVII ст.) // Медієвістика: Зб. наук ст. – Вип. 2. – Одеса, 2000. – С. 111- 123.
26. Сергей (Спасский). Полный месяцеслов Востока. Т. I. – М., 1875. – 330 с. + 198 с. пр.
27. Сумцов Н.Ф. Иоаникий Галятовский. – К., 1885. – 83 с.
28. Франко И. Южнорусская литература // Брокгауз и Ефрон. Энциклопедический словарь. – СПб, 1904. – Т.81. – С.300-326.

АНОТАЦІЯ

У статті подається загальна характеристика найбільш значимих агіографічних джерел, використаних Димитрієм Ростовським (Тупталом) при укладанні “Четьів-Міней”. З'ясовуються причини звернення укладача як до праць православного, так і католицького походження, специфіка використання різномістового житійного матеріалу. Особлива увага зосереджена на науковому характері Книги житій святих, якого вони набули в результаті серйозної джерелознавчої роботи їх укладача.

SUMMARY

The general characteristics of essential agiographic sources used by Dymytriy Rostovsky (Touptalo) while compiling the ‘Tchety-Miney’ is given in the article. The author defines the specification of diversing life material usage and the causes of the compiler's appeal to the works of orthodox as well as the catholic origin. The particular attention is paid to the scientific character of the Saints' Life Book as a result of a serious source research of its compiler.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Сучасний погляд на літературу

ВИПУСК 6

Науковий збірник

Київ - 2001

ББК

Ш5(4 УКР) – 3я 43

УДК 883.3 С 916

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЛІТЕРАТУРУ: 36. наук. праць. – Вип.6
// Редкол.: П.П.Хропко (відп.ред.), С.С.Кіраль (відп. секр.),
В.Ф.Погребенник, І.В.Савченко та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України.
– 2001. – 235 с.

Збірник входить до переліку фахових видань, затверджених ВАК.
(Протокол № 3 – 05/11 від 10.11.1999 р., бюлетень ВАКУ, – № 6. –1999).

ISBN 966-7773-31-0

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (протокол №10 від 26.04 2001 р.).

У збірнику розміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких реінтерпретуються давня і класична література, аналізуються суперечливі літературні явища ХХ століття, вводяться в науковий вжиток маловідомі та архівні матеріали.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, учителів середніх шкіл, студентів.

Бібліографія в кінці статей.

ББК Ш 5(4 УКР) - 3я43

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф, академік АПН України П.П.Хропко (відп. редактор), д-р філол. наук, проф. О.Д.Гнідан, д-р філол. наук, проф. А.Б.Гуляк, д-р філол. наук, проф. В.Ф.Погребенник, д-р філол. наук, проф. Г.Ф.Семенюк, канд. філол. наук, доц.І.В.Савченко (заст. відп. редактора), канд. філол. наук, доц. С.С.Кіраль (відп. секретар).

Бібліографічна редакція – В.С.Гоїнець.

Адреса редколегії : 01030, Київ, вул. Тургенівська, 8/13,
Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова,
Гуманітарний корпус, кафедра української літератури.
Сл.тел.: 8(044)- 488-21-48, 216-39-31, 484-91-74

ISBN 966-7773-31-0

- © Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова, 2001
- © Колектив авторів, 2001
- © Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2001

ЗМІСТ

<i>Петро</i> ХРОПКО	Національний світ творчості Павла Грабавського..... 3
<i>Ірина</i> САВЧЕНКО	До питання про джерела “Четьїв-міней” Димитрія Ростовського(Туптала)..... 8
<i>Ярослава</i> МЕЛЬНИК	“Апокрифи і легенди з українських рукописів...” І.Франка: текстологічні засади й едиційна практика..... 22
<i>Володимир</i> ПРАЦЬОВИТИЙ	Проблема утвердження християнства у шкільній драмі “Владимир” Феофана Прокоповича..... 29
<i>Сидір</i> КІРАЛЬ	Поліконтекстовість загальнодемократичного та національно-українського самоутвердження Трохима Зіньківського..... 49
<i>Лідія</i> ЯГУПОВА	Поетика драми Івана Карпенка-Карого “Бондарівна”. (Романтичний дискурс)..... 64
<i>Любов</i> ЩІТКА	Оповідання Лесі Українки “Місто смутку”: спроба діалогу зі світом безумства..... 74
<i>Надія</i> КОМАРІВСЬКА	Мотив самотності в лириці Надії Кибальчич..... 81
<i>Тетяна</i> ОНИЩЕНКО	Художня реалізація образів інтелігентів-народників кінця ХІХ— початку ХХст. у повісті Мусія Кононенка “На селі”..... 88
<i>Наталія</i> БІЛОУС	Жіночі характери в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття..... 100
<i>Олена</i> РОМАНЕНКО	Людина і світ у часопросторі новел Миколи Хвильового та Михайла Івченка..... 110

<i>Ольга</i> МІКУЛІНА	“Експериментальне трюкацтво” Гео Шкурупія в романі “Двері в день”: структурно-семіотичний підхід.....	118
<i>Олена</i> ЄРЕМЕНКО	Модерністична рецепція проблеми морального сенсу буття в повісті Олексія Плюща “Великий в малім і малий у великім”.....	121
<i>Вікторія</i> ЛАГОДА	Особливості стилю поезії Богдана Лепкого (на матеріалі циклу “Осінь”).....	139
<i>Галина</i> ДОРОШ	Морально-психологічні проблеми у драмі Олексія Коломійця “Дикий Ангел”.....	148
<i>Світлана</i> ЛИТВИНСЬКА	Елементи модерної драми в творчості Олексія Коломійця.....	154
<i>Світлана</i> ВОДОЛАЗЬКА	Криза авторитетів: проблема людського призначення (на матеріалі романів Емми Андіївської).....	167
<i>Наталія</i> СЕМЕНЕНКО	Соціально-психологічні конфлікти у романі Володимира Дрозда “Спектакль”.....	173
<i>Аліса</i> МЕНШІЙ	Про художню історико-біографічну прозу Юрія Хорунжого.....	181
<i>Тетяна</i> БЛЄДНИХ	Еклектизм бароко та романтизму в прозі Валерія Шевчука.....	193
<i>Ірина</i> ХОЦЯНІВСЬКА	Культурні традиції європейського Середньо- віччя в драматургії українського бароко.....	200
Рецензії, бібліографія		
<i>Іван</i> ДЕНИСЮК	Вдала спроба підручника з історії української літератури.....	207
Наші автори		223